ВАЛЬТЕР СКОТТ

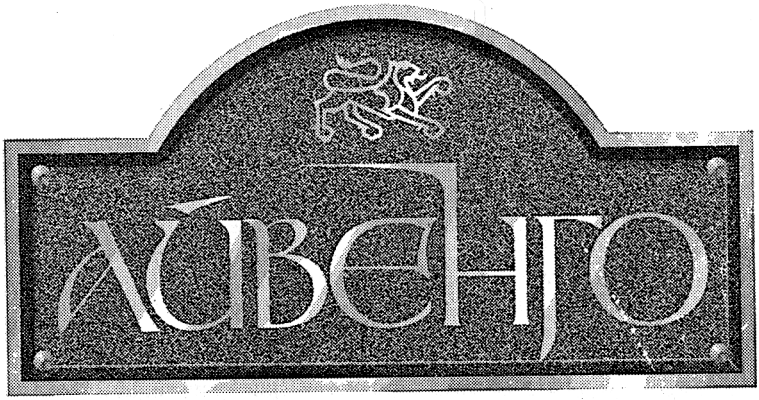

Роман

Переклад з англійської
Юрія Лісняка та Галини Лозинської

КИЇВ
«ВЕСЕЛКА»

ТЕРНОПІЛЬ
«НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН»

ББК 84.4 ВЕЛ
С44

Дія історичного роману «Айвенго» видатного англійського письменника Вальтера Скотта (1771—1832) відбувається в XII ст.

Через 150 років після завоювання Англії норманами країну і далі роздирають гострі суперечності і нескінченні війни. Прагнення короля Річарда Левове Серце припинити ворожнечу і об'єднати країну викликає постійний спротив бунтівних феодалів. На тлі запеклої боротьби за цілісність країни розгортається романтична історія кохання доблесного лицаря Айвенго і прекрасної леді Ровени.

Післямова *Наталі Білик*

Примітки *Галини Лозинської*

Перекладено за виданням:
Sir Valter Skott.
Ivanhoe.
New american library, 1962

ISBN 966-01-0349-2 (укр., «Веселка»)
ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 966-692-570-2 (укр., «Навчальна книга – Богдан»)

© Юрій Лісняк та Галина Лозинська, переклад українською мовою, 2005
© Наталя Білик, післямова, 2005
© Галина Лозинська, примітки, 2005
© Видавництво «Веселка», підготовка видання, 2005

Поправить гнуздечку, поверне візка
І часто, хоч нехотя, десь утіка!

«Пріор»

ВСТУП

Досі автор роману «Вейверлі» неухильно йшов уперед прямою стежкою популярності, і в звичайній для нього царині красного письменства його можна було б назвати пещеним дитям успіху. Одначе було ясно, що часта поява його книжок урешті неминуче вичерпає прихильність читацтва, хіба що автор не знайде якогось способу надати своїм дальшим витворам нового смаку. Досі він, аби зацікавити читача своєю розповіддю, покладався на те, з чим був найближче й найглибше знайомий: на шотландські звичаї, шотландську говірку, шотландську вдачу в її особливостях. Проте очевидно було, що такий спосіб зацікавлювати, якщо вдаватися тільки до нього, кінець кінцем приведе до одноманітності й повторень і що читач, мабуть, урешті скаже словами Едвіна з Парнеллової «Повісті»:

Вже іншої він просить:
Цієї чули аж задосить,
Набридла пісня нам!

Для служителя красних мистецтв не може бути нічого небезпечнішого, ніж дозволити (якщо тільки він спроможен це відвернути), щоб його звинуватили в манірному стилізаторстві або подумали, ніби він здатен творити успішно тільки в якихось обмежених стильових рамках. Читачі загалом дуже схильні засвоювати гадку, ніби того, хто сподобався їм у якомусь одному жанрі, вже самий цей хист робить не здатним звернутися до інших тем. Дію цієї відрази, яку відчуває публіка до людей, що прагнуть її розважити своєю творчістю, коли ці люди пробують розширити царину звичних їм розважальних засобів, можна побачити в тих оцінках, які здебільшого дає примітивна критика артистам і взагалі митцям, що наважуються змінити характер своєї творчості, аби розширити таким чином обрії власного мистецтва.

У такій гадці є трохи правди — як то завжди буває в гадках, що здобувають загальне визнання. Адже в театрі часто трапляється, що актор, якнайбільше наділений зовнішніми рисами, необхідними для комедійного ефекту, буває не здатен сягати висот трагедійної величі; а в малярстві або письменстві художник чи поет може володіти тільки такими способами думки чи засобами виразу, які обмежують

його творчість лише одним колом тем. Але куди частіше ті самі здібності, які ведуть людину до популярності в одній галузі, забезпечують їй успіх і в іншій; і це напевне частіше буває в літературній творчості, ніж у сценічній або малярській, бо шукача новини в цій галузі не сковують у його зусиллях ані якісь особливості всієї його зовнішності чи окремі її риси, ані якісь суто механічні звички в техніці роботи пензлем, що обмежують його вузьким колом тем.

Слушні ці міркування чи ні, а ваш автор відчув, що, присвятивши себе винятково шотландським темам, він не лише може легко вичерпати поблажливість читачів, а й великою мірою обмежить власну спроможність розважати їх. У висококультурній країні, де стільки талантів щомісяця намагаються догодити публіці, свіжа тема – така, як та, що на неї йому пощастило натрапити, – подібна до незайманого джерела в пустелі:

Його безцінним скарбом називають
Всі люди – й дяку небесам складають.

Та коли люди, коні, корови й верблюди змісять те джерело в багнюку, воно стає огидним для тих, хто спершу пив із нього з насолодою; а той, кому припала заслуга знайти його, повинен уживати свій хист для відкривання нових, незайманих джерел, коли він хоче зберегти серед свого плем'я власну добру славу.

Коли письменник, що почуває себе обмеженим якимсь окремим колом тем, спробує підтримати свою добру славу, намагаючись надати нової приваби темам того самого роду, що доти забезпечували йому успіх, він кінець кінцем зазнає невдачі, і причини цього очевидні. Коли якась копальня й не вичерпана ще до дна, то принаймні сила й спроможність рудокопа неминуче виснажаться. Коли він пильно наслідуватиме ті твори, що досі приносили йому успіх, то буде приречений «дивуватися, чому вони більше не тішать читачів». А коли намагатиметься глянути на те саме коло тем з іншого боку, то дуже швидко виявить, що все яскраве, принадне й природне в них уже вичерпане; і щоб досягти необхідного чару новини, муситиме шаржувати; а уникаючи заяложеності – химерити.

Може, й нема потреби наводити стільки причин, з яких автор «шотландських романів» (так їх зразу й повсюди прозвано) забажав звернутись до теми суто англійської. Опріч усього іншого, метою його було, щоб твір був по змозі спробним з усіх поглядів; тому він хотів подати читачам задуману книжку як намагання нового претендента здобути їхню ласку, аби до неї не пристало жодне упередження – чи то прихильне, чи то навпаки, – як до нового твору автора «Вейверлі». Але потім цей намір відпав з причин, про які буде сказано далі.

Часом дії роману обрана доба правління короля Річарда I – не тільки тому, що вона багата на постаті, самі імена яких неминуче

мусили привернути загальну увагу, а ще й тому, що вона являла разючий контраст між саксами, які обробляли землю, і норманами, які ще панували на ній у ролі завойовників, неохочих ані змішуватись із завойованими, ані визнавати їх рівними собі. Сама ідея цього контрасту запозичена з вигадливої, але невдалої трагедії Логана «Ранемід», у якій на тлі згаданої історичної доби автор побачив саксонських і норманських баронів одних навпроти одних по різні боки сцени. Він не пригадує, щоб там була якась спроба протиставити звичаї й почуття цих двох порідь; та й було цілком очевидно, що виводити тодішніх саксів як гордих, шляхетних і войовничих нащадків аристократів – це невідповідність історії.

Одначе просто як люди вони вижили, і декотрі зі стародавніх саксонських родів успадкували багатство й могутність, хоча такі були винятками серед упослідженого становища свого плем'я взагалі. Авторові здавалося, що співжиття двох племен у одній країні – плем'я переможених, які вирізнялися простацькими, домашніми, грубими звичаями та волелюбним духом, навіяним їхніми давніми законами й суспільним устроєм, і плем'я переможців, наділених шляхетним духом бойової слави та особистого заповзяття і взагалі всім, що могло вирізнити їх як цвіт лицарства, може, коли його ще підбарвити змалюванням інших постатей, характерних для тих часів і цієї країни, зацікавити читача контрастом, якщо тільки автор добре впорається зі своїм завданням.

Та оскільки останнім часом за арену дій для так званої історичної романістики майже без винятку обирали Шотландію, почати роман із листа містера Лоренса Темплтона видавалося до певної міри необхідним. До цього листа, як і до дальшого вступу, ми відсилаємо читача як до викладу авторових намірів і міркувань при виборі саме такої фабули твору, застерігши, звичайно, що автор далекий від думки, ніби йому пощастило до кінця здійснити свій намір.

Навряд чи треба додавати, що автор не прагнув і не збирався виставляти гіпотетичного містера Темплтона як реальну особу. Але нещодавно інший письменник спробував написати щось ніби продовження «Оповідок мого господаря», тож було вирішено, що й цей «Лист-присвята» може бути сприйнятий як імітація такого типу і тому, напровадивши цікавих на хибний слід, підштовхне їх до думки, ніби вони мають перед собою твір якогось нового претендента на їхню прихильність.

Після того як значна частина твору вже була закінчена й опублікована, видавці, яким здалося, ніби вони відкрили в ньому зерно популярності, рішуче запротестували проти його цілковитої анонімності й запевнили, що це буде велика перевага, коли на романі стоятиме ім'я автора «Вейверлі». Автор не опирався цьому дуже затято, бо й сам почав схилятися до думки доктора Вілера з чудової повісті міс Еджворт «Маневри», що «хитрощі за хитрощами» можуть

надмірно обтяжити терпіння поблажливого читацтва, і воно слушно вирішить, що його прихильність сприймають надто легко.

Тому книжка вийшла у світ як продовження романного циклу «Вейверлі»; і було б невдячністю не визнати, що її сприйнято не менш ласкаво ніж усіх її попередниць.

До книжки додано й примітки, що можуть бути корисні читачеві для зрозуміння таких постатей, як єврей, лицар-храмівник, командувач найманців, чи то «вільних братів», як їх називали, та інших людських образів тієї доби, але додано їх досить ощадливо, бо в загальній історії можна знайти достатньо відомостей на цю тему.

Один епізод у романі, і то саме той, котрому пощастило сподобатись багатьом читачам, запозичений зі скарбниці давнішньої поезії. Я маю на увазі зустріч короля з братом Туком у хатині цього життєрадісного самітника. Загальний колорит цієї пригоди знайомий усім верствам людності в усіх країнах, які ніби змагаються у змалюванні походеньок перевдягненого владаря, що, надумавши задля обізнаності чи задля розваги спуститися до найнижчої верстви своїх підданців, зазнає там пригод, які бавлять читача або слухача контрастом між зовнішнім виглядом державця та його справжнім становиськом. Східний оповідач обирає як тему прогулянки Гаруна аль Рашида в перевдязі, зі своїми вірними супутниками Месруром та Джафаром опівнічними вулицями Багдада; а шотландська традиція користується подібними витівками Якова V, що під час таких походеньок прибирав подорожнє ім'я Господаря Баленгайха; та й Старшина Вірних, коли йому набігала охота стати інкогніто, бував відомий під ім'ям Іль Бондокані. У французьких менестрелів теж була на устах ця тема. Напевне, існував колись норманський оригінал шотландського віршованого роману «Рауф Кользіяр», де Карла Великого виведено на кін як невідомця – гостя вугляра. Як видно, він був об'єктом наслідувань в інших поемах такого типу.

У веселій Англії народних балад на цю тему безліч. Поема «Джон Ключник», чи «Управитель», яку згадав єпископ Персі в «Пам'ятках англійської поезії»*, нібито побудована на такій самій пригоді; крім того, ми маємо «Короля й тамвортського чинбаря», «Короля й менсфілдського мірошника» та інші на цю ж тему. Але та конкретна повість такого типу, якій завдячує частину своєї фабули автор «Айвенго», на двоє сторіч давніша, ніж будь-яка зі згаданих вище.

Про неї публіку вперше повідомлено в тому дивовижному огляді стародавньої літератури, що його зібрано спільними зусиллями сера Еджертона Бріджса й містера Гезлвуда в періодичному виданні «Британський бібліограф». Звідти його передрукував велебний Чарлз-Генрі Гартсгорн, магістр мистецтв, видавець вельми цікавого тому

---

* Том II, с. 167. (Тут і далі примітки, позначені зірочкою (*), належать авторові, цифрами – перекладачеві).

під назвою «Старовинні віршовані повісті, передруковані здебільшого з первісних джерел» (1829 р.). Містер Гартсгорн не наводить ніякого іншого свідчення про згадуваний фрагмент, крім статті в «Бібліографі», де він має заголовок «Король і самітник». Короткий виклад його змісту покаже подібність його до епізоду зустрічі короля Річарда з братом Туком.

Король Едвард (котрий з державців, що мали це ім'я,– не уточнено, але за його вдачею і звичками можна гадати, що це Едвард IV) вирядився зі своїм двором на бучні лови до Шервудського лісу, де, як це часто буває з владарями в романах, натрапив на незвичайно великого й прудкого оленя й гнався за ним, аж поки розгубив у лісі весь свій почет, виморив гончаків та коня і врешті опинився в безкраїй темній пущі, на яку вже спускалася ніч. Стривожившись, що було цілком природно для такого прикрого становища, король згадав, що чув колись, ніби бідняки, занепокоєні тим, що не знайдуть собі нічлігу в непогожу ніч, моляться святому Юліанові, який у римському календарі відіграє роль генерал-квартирмейстера для всіх заблукалих мандрівців, котрі виявлять до нього належну шану. Тож Едвард і сам помолився доброму святому, і, певна річ, саме той вивів його на вузеньку стежечку, що допровадила його до каплички серед лісу, біля якої стояла хатинка – самітникова келія. Король почув, як святий чоловік удвох зі служкою бубонить молитви, перебираючи пацьорки, і сумирно попросив у нього нічлігу. «Я не маю вигод для такого великого пана, як ви, – відказав самітник. – Я оселився тут, у пущі, живлячись корінням та деревною корою, і не хотів би впускати в свою оселю навіть найпослідущого злидаря, хіба що мав би цим урятувати йому життя». Король спитав дороги до найближчого міста і, зрозумівши, що знайти дорогу туди йому буде дуже нелегко навіть у білий день, заявив, що вирішив тої ночі бути самітниковим гостем, хай навіть без його згоди. Тоді його впущено, хоча самітник і натякнув, що якби не мав на собі убору Божого слуги, то не дуже злякався б погрози вдертися силою і що поступається він не зі страху, а просто аби уникнути спокуси.

Отже, короля впущено до келії, постелено йому долі два оберемки соломи, і він утішився тим, що бодай має стріху над головою, а

Ніч скоро промине.

Одначе виникають ще й інші потреби. Гість починає вимагати вечері, запевняючи:

Мені ще не бувало, друже,
Щоб я вночі не надолужив
Змарнованого вдень.

Та й цього запевнення в любові до веселощів, разом з повідомленням, що він із королівського почту й заблукав під час великого полювання, було замало, аби спонукати скнару самітника, щоб той подав на стіл щось краще за хліб із сиром, який не дуже спокусив гостя, та слабеньке питво, що й зовсім не припало йому до смаку. Врешті король іще раз притискає свого господаря в тому, на що вже не раз натякав, але не дістає жаданої відповіді:

Тоді сказав король: «Далебі,
Припала гарна місцинка тобі.
Тут розкіш для стрільця.
Як гайові вночі поснуть,
Ти б легко міг собі добуть
Оленячого м'ясця.
Не мав би я за гріх тяжкий,
Коб жменя стріл і лук гнучкий
Знайшлися хоч би й у ченця».

У відповідь самітник висловлює побоювання, що гість хоче виманити в нього признання в злочині, яке може коштувати йому життя, коли дізнається король. Едвард знов запевняє, що не викаже ченця, й тисне далі, аби той почастував його олениною. А самітник знов нагадує про обітниці, що в'яжуть його як слугу Божого, і запевняє, що ніколи не провинився таким порушенням закону:

Багато днів я тут прожив,
Та м'яса й дрібки не спожив –
Хіба ковточок молока.
Лягай і очі вже склепи,
Ось ряса, вкрийся й міцно спи,
Хоча постеля й не м'яка.

Може видатися, що в рукописі тут якийсь пропуск, бо ми не знаходимо міркувань, які врешті спонукають ченця в куцому підряснику пригостити короля щедріше. Одначе, визнавши, що такий «славний хлопака», як цей гість, нечасто сідав за його стіл, благочестивий самітник помалу видобуває зі схову все найкраще, що лишень знайшлося в його хатині. Він ставить на стіл дві свічки й викладає в їхній освіт білий хліб, пироги з м'ясом та всяку оленину – і засолену, й свіжу. Обидва починають вибирати з неї ласіші шматочки. «От бач, – каже король, – їв би я сухий хліб, якби не притис тебе з тим полюванням, а тепер маю вечерю просто князівську – якби ще до неї питво путяще».

У гостинного самітника й це знаходиться, і він наказує служці дістати зі сховку біля його ліжка півторавідерне барильце, а тоді вони втрьох заходжуються пити на всю губу. Перше ніж вихилити келих, вони тодішнім звичаєм по черзі виголошували певні пишні промови, як у пізніші часи почали виголошувати тости. А чернець стежив за

дотриманням цього ритуалу й часто кепкував із забудькуватого короля, бо той інколи не міг пригадати належних у ту хвилину слів. У таких веселощах проминула вся ніч. А вранці, перше ніж поїхати, король запрошує свого велебного господаря до двору, обіцяє щонайменше віддячити за гостинність і запевняє, що сам був дуже потішений його товариством. Веселий пустельник урешті погоджується поїхати до двору й попитати там Джека Флетчера — таке-бо ім'я прибрав собі король. Потім самітник іще показує Едвардові свою вправність у стрільбі з лука, і веселі приятелі прощаються. Король їде і дорогою відшукує свій почет. Кінець роману не зберігся, і ми не знаємо, яким чином чернець дізнається, хто був його гість; але це, мабуть, сталося більш-менш так само, як і в інших оповідках на таку тему, де гість, переляканий, що позбудеться голови за непошану, виявлену до свого владаря-інкогніто, приємно здивований почестями й винагородою.

У збірці містера Гартсгорна є й ще одна поема з таким сюжетом під назвою «Король і вівчар»*, яка в змалюванні тодішніх звичаїв ще химерніша за «Короля й самітника»; але вона зараз нецікава. Читач уже познайомився з автентичною легендою, з якої взято епізод для роману; а ототожнення свавільного пустельника з братом Туком з історії Робіна Гуда було явним літературним прийомом.

Ім'я Айвенго підказане старовинним віршиком. Кожному романістові не раз траплялось услід за Фальстафом побажати: от якби знати, де можна купити добре ім'я! При одній такій нагоді авторові зринув у пам'яті віршик, де згадано назви трьох маєтків, конфіскованих у предка славнозвісного Гемпдена за те, що він, посварившися з Чорним принцом під час гри в теніс, ударив його ракеткою:

Вінга, й Трінга, і Айвенго
Він за той удар позбувся,
Ще й, сердега, був раденький,
Що так дешево відбувся.

Це ім'я підходило для авторового задуму як назва з двох причин: по-перше, воно мало давньоанглійське звучання, і по-друге — нічим не розкривало характеру книжки. Автор вважає, що ця друга якість має неабияку вагу. Так звані «захопливі» назви служать прямим інтересам книгаря чи видавця, які завдяки цьому часом продають видання, ще не випущені в світ. Та коли автор дозволяє привернути надмірну увагу до його ще не виданого твору, він опиняється в украй дражливому становищі: збудивши в читачів великі сподівання, яких

---

* Як і пустельник, вівчар браконьєрствує в королівських лісах, але не з луком, а з сильцями; як і в самітника, в нього свої застільні примовки. Нам важко зрозуміти, що смішного знаходили наші предки в такій белькотні; але

То, певно, хміль так промовляв за них.

урешті не спроможеться задовольнити, він завдасть своїй літературній репутації непоправної шкоди. Крім того, натрапивши на таку назву, як, скажімо, «Порохова змова», чи якусь іншу, пов'язану із загальною історією, кожен читач, іще й не заглянувши в книжку, вже укладе собі якусь свою думку про манеру, в якій має вестись розповідь, і про ту втіху, яку має дати йому ця книжка. Дуже можливо, що ці його передбачення не здійсняться, і тоді він, природно, звинуватить автора у своєму розчаруванні. В такому разі сміливий автор буде зганений не за те, що не влучив у ціль, яку сам обрав, а за те, що не пустив свою стрілу в тому напрямі, який і на думку йому не спадав.

Користаючи з того, що автор уже встановив із читачами такі невимушені взаємини, він може додати ще одну дрібничку: грізне ім'я Фрон-де-Бефа підказав йому перелік норманських воїнів, який він знайшов у Окінлекському рукописі.

Вийшовши в світ, «Айвенго» зажив великого успіху і, можна сказати, забезпечив авторові волю самому встановлювати для себе правила творчості, бо відтоді йому можна змальовувати у своїх художніх творах як Шотландію, так і Англію.

Образ красуні єврейки здобув таку прихильність у очах декотрих читачок, що вони навіть дорікали авторові: чому він, визначаючи долі персонажів роману, приділив руку Вілфреда не Ребеці, а менш яскравій Ровені. Але, не кажучи вже про те, що через властиві тій добі упередження така подружня спілка була майже неможлива, автор мимохідь зауважує, що, на його думку, намагаючись винагородити чесноту земним щастям, письменник не піднесе вище образ глибоко доброчесної й шляхетної людини, а навпаки, принизить його. Провидіння вважає стражденну доброчесність гідною не такої нагороди, і для молоді, тих найревніших читачів романів, це була б небезпечна й згубна наука – засвоїти думку, ніби чесність у поводженні й у поглядах чи то природним чином супроводиться, чи то справедливо оплачується задоволенням наших пристрастей або здійсненням наших бажань. Одне слово, коли чеснотливій і самовідданій натурі не дістається земне багатство, велич, високе становище або задоволення такої раптової й недоречної пристрасті, як почуття Ребеки до Айвенго, читач зможе сказати: «Направду, чеснота – сама собі нагорода». Але один погляд на велику картину життя покаже нам, що самозречення й віддання своїх пристрастей у жертву обов'язкові рідко відшкодовуються таким чином і що внутрішня свідомість неухильно виконаного обов'язку дає людині достойнішу винагороду в подобі душевного миру, якого ніхто в світі не може ні дати, ні відібрати.

Еботсфорд, 1 вересня 1830 р.

---

* Див. «Життя Скотта» Локгарта, т. VI, с. 177, вид. 1862 р.

Лист-присвята
велебному докторові Сухомелсонові, Ф. А. С.
до Касл-Гейта в Йорку

Вельмишановний, дорогий пане!

Навряд чи треба згадувати всі розмаїті й узгоджені між собою причини, що спонукають мене поставити Ваше ім'я перед цією книжкою. Та головну з цих причин можуть перекреслити вади самого твору. Якби справдилось моє сподівання, що ця книжка вийде в мене гідною Вашого покровительства, читачі зразу побачили б доречність присвяти твору, мета якого – відтворити побут стародавньої Англії, зокрема наших саксонських предків, високовченому авторові «Нарисів про Ріг короля Ульфаса та про землі, даровані ним престолові святого Петра». Одначе я свідомий того, що поверхова, невправна й неоригінальна манера, в якій викладено на подальших сторінках результати мого дослідження старожитностей, не дозволяє поставити цю книжку поряд з тими, що носять гордий девіз Detur digniori[1]. Навпаки, я побоююсь, що зароблю докір за самовпевненість, поставивши високошановне ім'я доктора Джонаса Сухомелсона на початку книжки, яку серйозніший історик, мабуть, залічить до пустих сучасних романів та повістей. І я б дуже хотів виправдатися перед таким закидом, бо, хоч я й можу, поклавшись на Вашу приязнь, сподіватися на пробачення у Ваших очах, та мені зовсім не хочеться заробити в очах читачів звинувачення в такому тяжкому злочині, – а таке звинувачення вже передбачає моя настрахана уява.

Тому я мушу нагадати Вам, що коли ми з Вами вперше розмовляли про книжки цього типу, в одній з яких були так непрощенно виставлені перед очі публіки особисті й родинні справи Вашого вченого приятеля з Півночі містера Козелла з Монкбарнса, то аж заперечалися трохи за причину популярності таких книжок у наші пусті часи. Адже не можна не визнати, що попри всі добрі якості, можливо, властиві їм, писано їх у поспіху, порушуючи всі закони, встановлені для епічних творів. Тоді Ви, здається, трималися думки, що весь чар таких книжок полягає в майстерності, з якою автор, ніби другий Макферсон, використовує розкидані довкола скарби старовини, підмінюючи роботу своєї ледачої й скупої уяви змалюванням реальних подій із досить недавньої минувшини рідного краю і вводячи в розповідь реальних осіб, часом навіть під їхніми справжніми іменами. Ви зауважили, що не далі як шістдесят чи сімдесят років тому вся північ Шотландії мала врядування трохи не так само просте й патріархальне, як у наших добрих союзників могоків чи ірокезів. Визнаючи, що автор цих рядків, звісно, не міг бути свідком

[1] Хай буде дано найгіднішому *(латин.)*.

тих часів, Ви нагадували, що він, напевне, обертався серед людей, що жили й страждали тоді; а навіть за останні тридцять років у Шотландії стались такі величезні зміни, що люди там дивляться на товариські звичаї безпосередніх своїх предків, як ми дивимось на звичаї часів королеви Анни або навіть доби Революції. А при такій рясності матеріалів, розсіяних довкола, автор, зауважили Ви, тільки й мав клопоту, що з труднощами вибору. А тому й не дивно, що він, почавши розробляти таке багате родовище, здобув за свою працю куди більше визнання й зиску, ніж те виправдовувала її легкість.

Загалом погоджуючись (не буду того заперечувати) зі слушністю цих висновків, я водночас не можу не дивуватись, як це ніхто досі не спробував розбудити зацікавлення переказами та звичаями давньої Англії, хоча щодо наших бідніших і менш уславлених сусідів таких спроб вистачало. Зелене кендельське сукно, хоча й належить давнішим часам, мало б бути дороге нашому серцю не менше ніж строкатий тартан північанинові. Ім'я Робіна Гуда, згадане до речі, може піднести дух не менше ніж ім'я Роб Роя, і патріоти Англії заслужили в нашому нинішньому середовищі не меншої хвали ніж Брюс та Воллес в Каледонії. Хай краєвиди Півдня не такі романтичні й величні, як північні гори, – проте, треба визнати, що їм властива не менша краса, тільки спокійна й лагідна, і все це дає нам право вигукнути – услід за сирійським патріотом: «Хіба дамаські річки Авана і Фарфар не прекрасніші, ніж усі річки Ізраїлю?»

Ваші заперечення проти таких спроб, любий мій докторе, складались, як Ви, певне, пам'ятаєте, з двох частин. Ви, по-перше, наполягали на тому, що зовсім недавно існування такого побуту, на тлі якого шотландець має малювати свої образи, дає йому переваги. Багато хто ще й тепер пам'ятає людей, які не тільки бачили знаменитого Роя Макгрегора, а й бенкетували чи навіть билися з ним. Усі оті найменші подробиці особистого життя й побуту, що надають правдоподібності розповіді та своєрідності виведеним у ній постатям, ще знані, ще не забуті в Шотландії; тим часом в Англії цивілізація так давно довершилася, що наші уявлення про своїх предків доводиться здобувати з пліснявих літописів, автори яких неначе на злість нам змовилися вилучати зі своїх розповідей усі цікаві подробиці, аби лишити місце для квітів чернецької красномовності або для плиткого моралізаторства. Зрівнювати англійського й шотландського письменників у їхній суперницькій праці з відтворення й оживлення переказів двох країн було б, твердили Ви, украй нерозумно і несправедливо. Шотландському чарівникові, сказали Ви, ніби Лукановій відьмі, можна, коли він захоче, ходити недавнім бойовищем і вибирати для оживлення своїми чарами тіла, які ще так недавно були сповнені життя, а з горлянок оце щойно виривалось останнє передсмертне хрипіння. Адже й сама могутня Ерікто мусила вибирати саме такі трупи, бо навіть її всевладні чари здатні оживити тільки їх:

...gelidas leto scrutata medullas,
Pulmonis rigidi stantes sine vulnere fibras
Invenit, et vocem defuncto in corpore quaerit*.

Зате англійському письменникові, хоч би навіть він ні в чому не поступався Чаклунові Півночі, вільно, сказали Ви, тільки вибирати свої сюжети в пилюці старовини, де не знайдеш нічого, крім сухих, безживних, спорохнілих, розсипаних кістяків – таких, як ті, що ними була завалена Йосафатова долина. По-друге, Ви висловили побоювання, що непатріотичні упередження моїх співвітчизників не дозволять їм справедливо оцінити такий твір, як той, що можливість його успіху я намагався довести. Коли й так, сказали Ви, то винне тут не тільки загальне упередження проти всього нечужинського, а почасти й самі обставини життя англійського читача. Коли змалювати перед ним усю дикість звичаїв і примітивні суспільні форми в Шотландській Верховині, він залюбки повірить у правдивість цієї картини. І це природна річ. Коли він належить до рядового читацтва, то або ніколи не бував у цих далеких краях, або проїздив через ці пустельні околиці влітку, як турист, живився поганими обідами, спав на вбогому ліжку, щодня бачив злиденність і руїну, отож буде ладний повірити в найдивніші речі, які лишень почує про людей настільки диких і непогамовних, що вони цілком пасують до такого своєрідного тла. Але той самий достойний обиватель, сидячи у своїй затишній вітальні перед рідним англійським каміном, серед усіх можливих вигод буде куди менше схильний повірити, що життя його предків було зовсім не таке, як його власне, і що в напівобваленій вежі, яка тепер прикрашає собою краєвид у його вікні, мешкав колись барон, який міг би повісити його на його ж таки брамі без ніякого суду; і що наймити, які працюють у його маєточку, кілька сторіч тому були б його рабами, і що необмежена влада феодальної тиранії колись поширювалась і на сусіднє село, де адвокат має тепер більше ваги, ніж землевласник.

Розуміючи всю слушність цих заперечень, мушу проте визнати, що вони не здаються мені вирішальними. Безперечно, брак матеріалів створює великі труднощі, але хто ж краще за доктора Сухомелсона знає, що люди, глибоко ознайомлені з давниною, вміють знаходити прямі й непрямі свідчення про побут наших предків, розсипані у творах різних вітчизняних істориків, і хоча їхня частка серед інших трактованих ними матеріалів дуже невелика, все ж, коли зібрати їх докупи, вони проливають досить світла на vie privée[1] наших пращурів. І я переконаний: хай навіть оця моя спроба вийде невдалою, та

---

* ... в застиглому нутрі шукав
Легенів, що задубли нерозтяті,
І голос хоче з них видобувати *(латин.)*.

[1] Приватне життя *(фр.)*.

доклавши більше зусиль до збирання матеріалів або використавши вже приступні йому більш уміло, та ще й узявши на поміч тлумачення доктора Генрі або покійного містера Стратта, а насамперед містера Шерона Тернера, здібніший майстер міг би досягти тут успіху. Тому я наперед відхиляю будь-які загальні висновки у випадку невдачі цієї спроби.

Та коли, як я вже казав, мені пощастить намалювати правдиву картину життя давньої Англії, я сподіваюся, що вона буде сприйнята прихильно завдяки доброму серцю й здоровому глуздові моїх співвітчизників.

Відповівши по своїй спромозі на першу частину Вашого заперечення чи принаймні показавши свою рішучість подолати перепони, які поставила переді мною Ваша обачливість, я коротко скажу про те, що дужче стосується мене самого. Ви, здається, тримаєтеся думки, ніби сама праця дослідника старовини, що поринув у поважні і, як часто гадають профани, морочливі та дріб'язкові студії, неминуче вбиває в ньому здатність укласти таку повість. Але дозвольте сказати Вам, любий докторе, що це заперечення скорше формальне, ніж суттєве. Щоправда, такі легковажні твори, можливо, не пасували б до суворого духу нашого приятеля містера Козелла. А проте Горас Волпол написав моторошне оповідання про нечисту силу, яке заворожує багатьох; а Джордж Елліс зумів надати грайливого чару гумору, настільки ж принадного, наскільки й своєрідного, своїм переспівам стародавньої поезії. Отож якщо мені навіть доведеться пошкодувати через своє теперішнє зухвальство, я зможу принаймні послатися на високошановних попередників.

А все ж суворіший дослідник старовини може подумати, що, отак перемішуючи вимисел із правдою, я оскверняю джерело історії новітніми вигадками й укладаю в голови молодому поколінню хибні уявлення про ту добу, яку змальовую. В певному розумінні я не можу не визнати деякої слушності цього міркування, але сподіваюся протиставити йому такий аргумент.

Це правда, що я не можу – та й не намагаюсь – досягти цілковитої точності хоч би й тільки в описах уборів, а вже й поготів у таких важливіших питаннях, як мова й поводження. Але ті самі причини, що не дають мені складати діалоги у своїй книжці англосаксонською чи норманофранцузькою мовами й боронять віддавати її на суд публіки надрукованою шрифтом Кекстона чи Вінкен де Ворда, не дозволяють і неухильно триматися рамок того часу, коли відбувається дія роману. Щоб розбудити в читачеві хоч якийсь інтерес, треба, щоб обрана тема була викладена сьогочасною мовою і в сьогочасній манері письма. Жоден твір літератури Сходу не заворожив читачів так, як виконаний містером Ґолландом перший переклад арабських казок, у якому, зберігши й пишноту східного антуражу, й буйність східного вимислу, він змішав саме з такою часткою звичайних наших почуттів та ви-

словів, щоб зробити розповідь цікавою і зрозумілою, обтявши надто розлогі епізоди, скоротивши одноманітні міркування та відкинувши незліченні повторення, наявні в арабському оригіналі. А тому казки, хоча й утратили дещицю з характерно східного колориту, стали значно придатнішими для європейського ринку й заслужили на таке небачене схвалення публіки, якого, напевне, не здобули б ніколи, якби стиль і манера оповіді не були до певної міри припасовані до смаків і звичок західного читача.

Тому, аби задовольнити широку публіку, яка, маю надію, жадібно накинеться на цю книжку, я до такої міри витлумачив наші давні звичаї сучасною мовою і до такої міри розвинув характери й почуття своїх персонажів, що сучасному читачеві, сподіваюсь, не дуже вадитиме прикра сухість образів голої старовини. Проте я щиро вважаю, що ніде не вийшов за межі вільності, дозволеної авторові художнього твору. Покійний містер Стратт, хоч який був винахідливий, для свого роману «Квінгу-гол»* обрав інший принцип – і, протиставлячи старовину сучасності, забув, як видається мені, про те широке нейтральне тло, тобто про велику частку звичаїв і почуттів, спільну для нас і наших предків, ту частку, що незмінною дійшла від них до нас, бо вона, породжена самими засадами загальнолюдської природи, існувала, напевне, на кожній стадії розвитку суспільства. Отаким чином обдарований письменник з глибокою ерудицією історика сам обмежив популярність своєї книжки, вилучивши зі свого твору все недостатньо застаріле для того, щоб стати зовсім забутим і незрозумілим.

Те право на художню вільність, що його я тут обстоюю, таке необхідне для здійснення мого задуму, що я благаю Вас набратися терпцю й вислухати дальші мої докази на користь цієї вільності.

Той, хто вперше розгортає твори Чосера чи якого іншого давнього поета, буває такий уражений застарілим правописом, нагромадженням приголосних і взагалі старовинною мовою, що зневірено відкладає геть книжку, нібито вкриту іржею, занадто грубою, аби він міг судити про її добрі якості й красоти. Та коли якийсь розумний освічений приятель пояснить йому, що труднощі, які відстрашили його, – це більше видимість, ніж дійсність; коли, прочитавши йому з цієї книжки вголос, або виправивши написання знайомих слів на сучасне, той приятель доведе своєму учневі, що насправді застаріла хіба десята частина вжитих там слів, того учня неважко буде переконати, щоб він підійшов до джерела «нескаламучено англійської» з певністю, що вистачить трохи терпіння і він зможе тішитись і гумором, і пафосом, якими старий Джефрі вкидав у захват добу Кресі й Пуатьє.

---

* Автор переглядав цю посмертну публікацію містера Стратта. Див. «Додаток до загальної передмови у Драйберговому виданні циклу «Вейверлі», с. 459.

Розів'ємо цю думку ще трохи. Якби наш неофіт, твердий у своїй новозродженій любові до старовини, спробував наслідувати те, чим щойно навчився захоплюватись, він учинив би вкрай нерозумно, почавши вибирати в словнику застарілі слова й уживати їх замість слів і виразів, уживаних у наш час.

У цьому полягала хиба нещасливого Чатертона. Аби надати своїй мові смаку старовини, він відкидав кожне сучасне слово – і таким чином витворив говірку, не схожу на жодну з тих, якими коли-небудь говорили у Великій Британії. Хто хоче успішно імітувати старовинну мову, тому слід звернути увагу скорше на її граматичний лад, характерні звороти, побудову фрази, а не визбирувати марудно незвичайні й застарілі слова, що й у давніх авторів, як я вже сказав, трапляються разів у десять рідше, ніж ті, що ми вживаємо й досі, хоча, можливо, й у трохи іншому значенні чи написанні.

Те, що я сказав про мову, з іще більшим правом може бути прикладене до почуттів та звичаїв. Пристрасті разом з їхніми джерелами в усіх своїх відмінах загалом ті самі в усіх верств людності й станів, в усіх країнах і в усі часи; а з цього цілком природно випливає, що всі людські гадки, способи думання та вчинки, хоча й мають на собі відбиток стану, в якому саме перебуває суспільство, загалом дуже подібні між собою. Наші предки, я певен, відрізнялися від нас не дужче, ніж євреї від християн; вони мали «очі, руки, частини тіла, почуття, прихильності, пристрасті»; їх «живила та сама їжа, ранила та сама зброя, вони страждали від таких самих хвороб... відчували холоднечу взимку і спеку влітку, як і кожен християнин». Тому й почуття їхні та пристрасті як характером, так і силою були, напевне, близькі до наших.

А з цього випливає, що письменник, задумавши, як оце я, написати роман або інший художній твір, побачить: переважна частина зібраного ним матеріалу, як мовного, так і побутового, не менше належить до сучасності, ніж до тієї доби, що її він обрав для відтворення. А це дає йому значно більшу свободу вибору, і завдання його виявляється зовсім не таким тяжким, як здавалося на початку. Візьмімо приклад з іншого виду мистецтва: можна сказати, що під пензлем маляра історичні деталі надають краєвидові характерності. Середньовічний замок має підноситись в усій своїй величі; людські постаті, що їх маляр помістив на картині, повинні мати вбрання й весь вигляд, відповідний зображуваній добі, а відтворювана місцевість – усі свої характерні риси, як-от – високу стрімку скелю чи невтримний водоспад. Загальний колорит також повинен бути запозичений у природи. Небо має бути – відповідно до підсоння й погоди, – хмарне чи ясне, а барви – такі, як ті, що переважають у самій натурі. В цих межах закони його мистецтва змушують митця пильно наслідувати природу; але нема ніякої потреби в тому, щоб він заглиблювався в дріб'язкове копіювання всіх її найменших рисочок, з абсолютною точністю відтворював травинки, квіточки й дерева, що

оздоблюють собою природний краєвид. Ці рисочки, як і ще детальніший розподіл світла й тіні, властиві будь-якій місцевості взагалі, природні скрізь і завжди, тому митець вільний вибирати їх, як йому підказують його особистий смак чи вподобання.

Щоправда, ця вільність завжди буває обмежена певними законами. Маляр не повинен вносити в картину деталі, хоч і гарні, але невідповідні підсонню та характерові зображуваного краю: не слід насаджувати кипариси на Мерійських островах або шотландські сосни серед руїн Персеполіса, і письменник теж підлягає таким обмеженням. Хоч би як далеко важився він заходити в описах почуттів та пристрастей, докладніших, ніж можна знайти в старовинних писаннях, що їх він наслідує, він не повинен вносити нічого невідповідного звичаям тієї доби. Його лицарі, джури, слуги та йомени можуть бути змальовані яскравіше й повніше, ніж на різких, сухих мініатюрах старовинних рукописів, але без фальшу в зовнішньому вигляді й характерності, властивих тій добі; то мають бути ті самі постаті, лише намальовані вправнішим пензлем або, висловлюючись скромніше, відтворені в такий час, коли розуміння засад мистецтва стало глибшим. Мова його не повинна бути поспіль застаріла й незрозуміла; він тільки має по змозі уникати слів і зворотів вочевидь новітнішого походження. Бо одна річ – використовувати в творі мову й виводити почуття, спільні для нас і наших предків, і зовсім інша – приписувати предкам мову й почуття, властиві тільки їхнім нащадкам.

Са́ме це, дорогий друже, видалось мені найтяжчою частиною мого завдання, і, відверто кажучи, я навряд чи можу сподіватися, що задовольню Ваш безсторонніший суд та ширшу від моєї обізнаність із такими речами, коли я й сам себе не спромігся цілком задовольнити.

Я свідомий того, що люди, які захочуть доскіпливо вивчити мій твір із погляду звичаїв того часу, в якому живуть і діють мої герої, знайдуть іще більше вад у відтворенні їхнього зовнішнього вигляду та поводження. Нехай таких рис, які можна з певністю назвати новітніми, я вніс небагато, проте дуже можливо, що я перемішав звичаї двох чи трьох сторіч і приписав добі Річарда I риси, властиві періодові або значно пізнішому, або набагато давнішому. Втішає мене тільки те, що хиби такого роду не впадуть у око пересічному читачеві, а я поділю незаслужений успіх із тими будівничими, котрі не вагаються без жодної системи й ладу вносити в свою новітню готику оздоби, характерні для інших стилів і інших періодів мистецтва. А ті, чиї власні широкі дослідження дають їм змогу суворіше судити мої похибки, можливо, будуть поблажливіші до мене, бо добре розумітимуть усю складність мого завдання. Мій шановний, але трохи призабутий усіма друг Інгульфус дав мені багато цінних указівок; зате світло, яке пролили Кройдонський чернець та Джефрі де Венсоф, затьмарене такою домішкою

нецікавих і незрозумілих відомостей, що я залюбки подався шукати розради на чудових сторінках галантного Фруасара, хоча він жив у добу, значно давнішу від тієї, яку змалював я. Тому, любий мій друже, якщо Ви досить великодушний, аби пробачити мені цю зухвалу спробу сплести для себе менестрельський вінець почасти зі справжніх перлів старовини, а почасти з бристольських підробок, що ними я намагався підмінити справжні коштовності, то я певен: Ваше уявлення про складність мого завдання примирить Вас із недосконалістю його виконання.

Про свій матеріал я можу сказати небагато. Майже весь його можна знайти в одному вельми своєрідному англо-норманському рукописі, що його сер Артур Вордор ревниво зберігає в третій шухляді свого письмового столу, нікому не даючи й доторкнутися до нього, хоча сам не спроможен прочитати в ньому й слова. Я б ніколи не дістав його згоди, приїхавши до Шотландії, стільки годин збавити за читанням цих коштовних сторінок, якби не пообіцяв надрукувати назву рукопису, виділивши її якимсь незвичайним шрифтом, приміром, «Рукопис Вордора», і тим надавши йому такої ваги, яку мають Бенетайнський та Окінлекський рукописи чи інші пам'ятки терплячості готичних переписувачів. Я послав Вам для ознайомлення зміст цього дивовижного витвору, який, за Вашого схвалення, додам до третьої книги свого роману, якщо тільки демон книгодрукування ще не насититься складальною роботою над усім моїм твором.

Прощавайте, любий друже; я вже сказав достатньо, щоб хоч пояснити, коли не виправдати, свою спробу, – як мені ще хочеться вірити, не зовсім марну, – попри всі Ваші сумніви й мою власну нездарність.

Сподіваюся, Ви вже оклигали після весняного нападу подагри, й буду вельми щасливий, коли Ваш високовчений лікар нарає Вам поїхати в наші краї. Нещодавно під час розкопів коло мурів та в городищі стародавнього Габітанкума знайдено кілька цікавих старожитностей. Коли вже зайшла про них мова, то чи Вам уже відомо, що один неотесаний лобур розбив старовинну статую, чи радше барельєф, відомий у народі під назвою Робін із Рідесдейла. Видно, Робінова слава принаджувала забагато цікавих, що витоптували верес на болотині, вартій по шилінгові за акр. Велебний! (Адже так Ви підписуєтесь самі). Хоч раз у житті виявіть мстивість і помоліться разом зі мною, щоб у того лобуря виріс у печінці камінь, такий завбільшки, як усі уламки сердеги Робіна, складені докупи. Не розповідайте про це в Геті, а то шотландці нетямитимуться з радощів, почувши, що їхні сусіди нарешті вчинили таке саме варварство, як знищення Артурової печі. Та коли вже зайде мова про такі діла, тут можна нарікати без кінця-краю. Низенько кланяюсь міс Сухомелсон; їздивши востаннє до Лондона, я намагався дібрати для неї якнай-

кращі окуляри й сподіваюся, що вона одержала їх цілими і вони їй підійшли. Посилаю цього листа з оказією, так що він, можливо, дійде до Вас не дуже скоро*.

Остання новина, яка дійшла до нас з Единбурга: добродій, що обіймає посаду секретаря Шотландського товариства аматорів старовини**, – найкращий у Шотландії аматор-рисувальник і що від його вправності та завзяття сподіваються великої користі у відображенні тих взірців національної старовини, котрі або порохніють під повільною дією часу, або змітаються сучасними вподобаннями – тією самою руїнницькою мітлою, що нею орудував Джон Нокс під час Реформації. Ще раз прощавайте: vale tandem, non immemor mei[1].

Зостаюся Вашим слугою покірним,
мій велебний шановний пане,

Лоренс Темплтон.

Топінгволд під Егремонтом
Камберленд, 17 листопада 1817 року.

---

* Це передбачення виявилось аж надто слушним, бо мій високовчений кореспондент одержав його не раніш як за рік. Я згадую цю обставину, щоб той щиро відданий науці добродій, якому тепер доручено керувати поштовим відомством, з ласки своєї задумався: чи не можна надати якусь пільгу кореспондентам столичних Товариств літераторів та аматорів старовини, хоч трохи зменшивши нинішню непомірно високу поштову таксу. Звичайно, мені відомо, що таку спробу колись уже роблено, але поштова карета зламалась під вагою пакунків, адресованих членам Товариства аматорів старовини, і ризикований експеримент довелось облишити. Проте, напевне, можна було б зробити ці екіпажі міцнішими в корпусі й ширшими в колесах, аби вони витримували вагу археологічної вченості. І тоді, хай навіть пересуваючись повільніше, вони б цілком задовольняли таких спокійних подорожніх, як я. *Л. Т.*

** Йдеться про містера Скіна з Рубісло, чиєму смакові та майстерності автор завдячує серію офортів із зображеннями різних місцевостей, згаданих у його романах.

[1] Прощавай і не забувай мене *(латин.)*.

РОЗДІЛ І

Так розмовляли, поки на нічліг
Вертали свині до хлівів своїх:
Вищали, опиналися, не йшли,
Хоч досхочу напасені були.

Поп. *«Одіссея»*

У тій мальовничій окрузі веселої Англії, шо її зрошує річка Дон, у давнину розкидались великі ліси, що виривали більшу частину узгір'їв та долин, які лежать між Шеффілдом і прегарним містечком Донкастером. Рештки цих лісів іще можна бачити біля гордих замків Вентворта й Вонкліфпарку та довкола міста Ротерема. Тут у прадавні часи жив легендарний Вонтлійський дракон; тут відбулось багато найзапекліших боїв під час міжусобної війни Білої та Червоної троянд; і тут-таки в давнину збирались ватаги відважних розбійників, чиї подвиги так оспівані в народних піснях.

Отака головна арена змальованих подій, а точаться вони в часи під кінець правління Річарда І, коли його повернення з тривалого полону видавалась його підданцям, до цілковитого розпачу вимученим сваволею гнобителів-вельмож, подією жаданою, але

вже неймовірною. А вельможі, чия сваволя перейшла всяку міру за правління короля Стефана, були трохи вгамовані обачливим королем Генріхом II, що таки змусив їх коритися своїй владі, але тепер розбуялися так, що далі нікуди. Зневажаючи безсилі спроби Державної ради Англії приборкати їх, укріплюючи свої замки, навербовуючи собі чимраз більше прибічників, обертаючи всіх у околиці на своїх васалів, усі барони намагалися за будь-яку ціну збити кожен собі таке військо, щоб стати могутньою постаттю в уже вочевидь недалеких державних пертурбаціях.

Становище дрібної шляхти, так званих франклінів, які згідно з буквою й духом англійського законодавства мали право на незалежність від феодалів-тиранів, стало незвичайно хистким. Коли, як то здебільшого й бувало, вони ставали під захист котрогось місцевого можновладця, або справляли якусь феодальну службу при його дворі, або, підписавши угоду про взаємну допомогу й захист, зобов'язувались підтримувати його в усіх воєнних авантурах, то на якийсь час забезпечували собі спокійне життя; але ж тоді вони мусили віддавати в жертву свою незалежність, таку дорогу кожному англійському серцю, і ризикували втягтись у кожну необачну пригоду, на яку могло штовхнути їхнього покровителя невгамовне честолюбство. А з другого боку, вельможні барони мали в руках такі численні й розмаїті можливості допекти своїм слабкішим сусідам, якби ті спробували опиратись їхній могутності й у такі неспокійні часи покладатись на свою вірність законам країни і на їхній захист, що тим баронам ніколи не бракувало приводу й дуже рідко бракувало охоти переслідувати та цькувати їх, доводячи хоч би й до цілковитої руїни.

Завоювання Англії норманським герцогом Вільгельмом породило ще одну обставину, яка зробила ще тяжчою тиранію вельмож та страждання нижчих верств людності. Чотирьох поколінь вистачило, аби змішати ворожу кров норманів та англосаксів чи об'єднати спільною мовою і обопільним інтересом двоє ворожих племен, одне з яких уже відчувало захват перемоги, а друге стогнало під гнітом наслідків поразки. Битва під Гастінгсом віддала всю владу в руки норманських баронів, що, як засвідчували наші літописці, користувалися нею аж ніяк не помірковано. Вся порода саксонських владарів та вельмож була винищена або позбавлена права на спадщину – за небагатьма винятками чи й без них; і небагато було таких, хто ще володів землею в краю своїх батьків, навіть серед менших чи й зовсім дрібних землевласників. А королі весь час намагалися будь-якими заходами, законними чи незаконними, підірвати сили тієї частини

людності, котру слушно вважали найнепримиреннішою у своїй природженій ненависті до переможців. Усі королі норманської крові виявляли відверту прихильність до своїх одноплемінців-підданих; на карки уярмленого корінного люду, аби ще обтяжити феодальні закони, що згинали його, накладено мисливські закони, та й ще багато інших, так само невідомих доти м'якшому й вільнішому духові саксонського державного устрою. При дворі й у замках найзначніших магнатів, де наслідували придворну пишноту й вишуканість, уживали тільки франконорманської мови; тією ж мовою провадилося все судочинство. Одне слово, французька мова була мовою почестей, лицарства і навіть правосуддя, тоді як куди мужнішу й виразисту англосаксонську полишено селянам та челяді, що іншої мови й не знали. І все ж необхідність спілкування між володарями земель і тими пригнобленими нижчими створіннями, що ті землі обробляли, призвела до поступового витворення говірки мішаної, проміжної між французькою й англосаксонською, якою перші могли порозумітися з другими; а далі з неї помалу сформувалась наша сучасна англійська мова, в якій так щасливо злилися мова переможців з мовою переможених і яка відтоді надзвичайно збагатилася запозиченнями з класичних мов і з мов народів Південної Європи.

Я визнав за необхідне спочатку змалювати цей стан речей, аби нагадати про нього читачам і підкреслити, що, хоч життя англосаксів як окремого народу після правління Вільгельма II й не позначене якимись визначними подіями на взірець війн чи повстань, усе ж великі національні відмінності між ними й завойовниками, спогади про те, ким вони були колись, і думки про те, до чого докотились тепер, не вмирали аж до часів Едварда III; і вони не давали гоїтись ранам, яких завдало завоювання, й затиратися тій межі, що розділяла нащадків переможців-норманів і подоланих саксів.

Сонце сідало за однією з порослих буйною травою галявин у тому лісі, що ми згадували на початку цього розділу. Сотні розлогих, широкочолих, з невисокими стовбурами дубів, які, може, бачили ще величну ходу римських легіонів, простягали свої вузлуваті руки над товстим килимом пишного зеленого дерну; а подекуди між ними видніли буки, гостролист та кущі різних порід, такі густі, що вони не пропускали поземних променів призахідного сонця. А інде вони розступались, лишаючи довгі широкі алеї, в мережі яких так приємно заблукати окові і в яких уява вбачає стежки до ще розкішніших картин лісової самоти. Там он червоне проміння сонця пробивалося розсіяним і знебарвленим посвітом, падаючи на обламане гілля та

замшілі стовбури, а тут лягало на дерна яскравими плямами. Чимала відкрита площина посеред цієї галявини, видно, колись була місцем, де друїди відправляли свої поганські обряди, бо на вершечку горба такої правильної форми, наче він був насипаний людськими руками, ще збереглася частина кола з великих нетесаних каменів. Сім каменів стояли сторчма; решта були повалені, – очевидно, якимсь ревним неофітом християнства, – і лежали котрі поблизу місця, де перше були встановлені; а котрі – на схилах горба. Тільки один великий камінь скотивсь аж до його підніжжя, перегородивши шлях струмочкові, що спокійно обтікав пагорок, і вода там тихесенько дзюркотіла.

Цей краєвид оживляли дві людські постаті; з їхнього одягу та всього вигляду видно було, що вони належали до простолюдців, які населяли тоді лісистий Західний округ Йоркширу. Старший із двох мав похмуре, аж люте обличчя. Одежа на ньому була якнайпростіша: вузька куртка з рукавами, пошита з вичиненої шкіри якоїсь тварини хутром наверх, але те хутро вже так витерлося, що по залишках його годі було добрати, з якої саме тварини його знято. Ця примітивна одежина вкривала його тіла від шиї до колін, а більше той чоловік не мав на собі з одягу нічого. Пройма для коміра була така завширшки, аби пролізла голова, з чого можна було здогадатися, що надягалась одежина саме через голову, як сучасна сорочка або старовинна кольчуга. Ступні захищали постоли, підв'язані ременями з вепрової сириці, а стьожки з тоншої шкіри рівненько сповивали литки. Коліна лишались голі, як у шотландських верховинців. Аби куртка лежала на тілі щільніше, її підперезував у стані широкий шкіряний пас із бронзовою пряжкою; з паса звисали на одному боці торба, а на другому – баранячий ріг із дудкою, в яку можна сурмити. За тим самим поясом був застромлений один з отих довгих, широких, шпичастих двогострих ножів з колодочкою з оленячого рога, що їх виготовляли в тих краях і вже в ті часи називали «шеффілдськими колодочками». Голова в чоловіка була непокрита, захищена тільки власною густою чуприною, скошланою і збитою, вигорілою на сонці до темного іржаво-рудого кольору, хоча заріст на щоках і підборідді світився медовою чи бурштиновою барвою. Ми не згадали тільки однієї частини його убрання, такої прикметної, що про неї не можна змовчати: бронзове кільце, схоже на собачий нашийник, було злютоване на шиї наглухо, в поперечнику таке, щоб не заважало дихати, але й не скидалося з голови, доки його не розпиляно. На цьому дивовижному комірі був вирізьблений саксонськими літерами напис: «Гурт, син Беовульфа, природжений раб Седріка з Ротервуда».

Поряд свинопаса (бо саме така була Гуртова робота) на одному з повалених друїдських каменів сидів чоловік років на десять молодший, в одежі такого самого крою, але химерній на вигляд і видимо дорожчій. Куртка пофарбована в яскраво-пурпуровий колір і розмальована чудернацьким строкатим візерунком. Поверх куртки був накинутий куций – до половини стегна – плащик із малинового сукна, вже досить засмальцьований, підбитий ясно-жовтим, такий широкий, що його можна було перекинути з одного плеча на друге або вгорнутись у нього всьому. На зап'ястках чоловік мав тонкі срібні обручки, і нашийник теж був срібний, з написом: «Вамба, син Недотепи, раб Седріка з Ротервуда». Взутий він був у такі самі постоли, як і його товариш, але замість шкіряних стьожок на литках мав щось ніби краги – одну червону, а другу жовту. Була в нього й шапка, обвішана дзвіночками, такими завбільшки, як ті, що їх чіпляють соколам; дзвіночки дзеленчали, коли він повертав голову праворуч чи ліворуч; а що він рідко лишався бодай хвильку спокійний, то дзенькіт, можна сказати, не втихав. Шапка являла собою обідець із твердої шкіри, по верхньому краю вирізаний зубчиками, наче в корони пера, а зсередини в той обідець був ушитий довгий шлик, що спадав на одне плече, ніби старомодний нічний ковпак, або ворочок відціджувати сир, або головний убір сучасного гусара. Саме до цієї частини шапки були попришивані дзвіночки; і самі вони, і вся форма шапки, і вираз обличчя – дурнуватий і хитруватий водночас – давали на здогад, що цей чоловік належить до породи хатніх блазнів чи жартунів, яких держали в себе заможні люди, щоб скрашувати нудні години, коли вони мусили сидіти в чотирьох стінах. Як і його товариш, він носив на поясі торбу, але не мав ні рога, ні ножа – очевидно, тому, що був з тої породи людей, яким небезпечно довіряти гострі знаряддя. Замість них він був озброєний дерев'яним мечем, схожим на ті, що ними в наш час виробляють на кону свої штуки арлекіни.

Виразом обличчя й поводженням ці двоє людей різнились не менше, ніж убранням. Вигляд у раба, чи то кріпака, був невеселий і понурий; опущений в землю погляд виказував глибоку пригніченість, яку можна б узяти за байдужість, коли б у почервонілих очах не зблискував інколи вогонь, який засвідчував, що під виразом хмурної покори таїться свідомість кривди й воля до опору. Зате у вигляді Вамби, як то звичайно буває з блазнями, переважали неуважлива цікавість, непосидюща рухливість і нетерплячка поряд із цілковитою вдоволеністю своїм становищем і тим враженням, яке він справляв на людей. Розмовляли ці двоє по-англосаксонському – тією мовою, що нею, як ми вже згадували, говорили в Англії всі нижчі верстви людності, опріч

воїнів-норманів та челяді великих феодальних магнатів. Сьогоднішній читач небагато зрозумів би з їхньої розмови, якби ми відтворили її тут, а тому подаємо її в перекладі.

– Бодай би святий Вітольд прокляв цю чортячу свиноту! – гукнув свинопас, щодуху просурмивши в свій ріг, аби скликати докупи череду свиней, що розбрелась по галявині. Ті, відповівши на звук рога не менш мелодійним вищанням, одначе, не квапились кидати розкішний бенкет із букових горішків та жолудів, від яких вони так жиріють, чи багнисті береги струмочка, де кілька їх попростягались у глибокій твані й так само не зважали на покрики свого доглядача.

– Побий їх святий Вітольд! Не я буду, коли до вечора двоногий вовк не вхопить котру з них. Сюди, Іклачу, сюди! – крикнув він скільки голосу до кудлатого, схожого на вовка пса, напівдога й напівхорта, а може, покруча від хорта й колі, що бігав, накульгуючи, довкола й видимо хотів допомогти своєму хазяїнові зігнати докупи неслухняних безрог, але чи то не розуміючи свинопасових окликів, чи то не тямлячи, що він сам має робити, чи то зумисне, на злість, тільки ганяв їх туди й сюди, ще побільшуючи безлад, який нібито намагавсь направити.

– А дідько б тобі зуби повидирав, – лайнувся Гурт, – і бодай би дідькова мати вхопила того гайового, що відрізає пазурі нашим собакам, а вони тоді ні на що не здалі! Вамбо, іди, будь ласкав, та допоможи мені: зайди з-за пагорка та шугони їх з того боку. За вітром ти їх поженеш поперед себе, як ягняток.

– Ти знаєш, – відказав Вамба, не зрушивши з місця, – я вже порадився про це зі своїми ногами, то вони гадають, що волочити моє пишне вбрання по багнюці було б переступом проти моєї ясновельможної особи й королівських шат, а тому раджу тобі підкликати Іклача, а череду полишити на ласку долі. Бо хоч би що вона присудила свиням – чи то спіткати загін вояків, чи то – ватагу розбійників, а чи – гурт прочан, – однаково до ранку вони обернуться на норманів – тобі ж на втіху й на полегкість.

– Цебто як же свині обернуться на норманів, та ще й мені на полегкість?! – вигукнув Гурт. – Поясни, Вамбо, бо голова в мене надто тупа для загадок, та ще й злість думати не дає.

– Ну, як називаються оті чотириногі рохкала? – спитав Вамба.

– Та «свайн», йолопе, свиня, – відказав свинопас.– Кожен дурень це знає.

– Так, «свайн» – це саксонське слово, – потвердив блазень, – Але як ти назвеш льоху, коли її зарізано, оббіловано, розрубано на четвертини й підвішено за ноги, ніби зрадника?

– «Порк», тобто свинина, – відповів свинопас.

– Дуже радий, що й це кожен дурень знає, – сказав Вамба, – а «порк» – це, по-моєму, франко-норманське слово. Тож поки ця худобина живе і її доглядає саксонський раб, вона має саксонське ім'я, але стає норманкою й починає зватися «порк», тільки-но її понесуть до замку, де бенкетують вельможі. Що ти про це гадаєш, друже Гурте, га?

– Що це щирісінька правда, друже Вамбо, хоча не знаю, як вона попала в твою дурну довбешку.

– О, я тобі ще й більше скажу, – провадив Вамба тим самим тоном. – От і старий наш олдермен Віл, поки його доглядають такі раби та кріпаки, як ти, вдовольняється своїм саксонським прозвиськом Окс; та зразу стає гордим лицарем Біфом, щойно опиниться перед вельможними щелепами, призначеними на те, щоб його спожити. І панич Каф, теля, так само стає сеньйором де Во: поки його треба доглядати, він сакс, а як тільки стає потрібен для насолоди – зразу прибирає норманське ім'я.

– Присягаюся святим Дунстаном, – відказав Гурт, – ти кажеш правду, хоча й гірку: нам полишили саме повітря, та й того не забрали хіба тому, що без нього ми не могли б виконувати роботу, навалену нам на плечі. Що з їжі найсмачніше та найжирніше – все для їхнього столу; котра з жінок найвродливіша – то для їхнього ліжка; всі найкращі, найвідважніші хлопці мають битись у їхньому війську й засівати білими кістьми далекі краї, а тут майже не зостається таких, що мали б силу та охоту боронити нещасного сакса. Хай Бог благословить нашого пана Седріка, що він обстав за нас, як годиться чоловікові й воякові; але ж скоро приїде до нашого краю сам Реджинальд Фрон-де-Беф, і тоді ми побачимо, як мало зарадить нам Седрікова турбота... Сюди, сюди! – знову загукав він на весь голос.– Так їх, так їх, молодця, Іклачу! Зігнав усіх докупи, молодця, песику!

– Гурте, – сказав Вамба, – ти, бачу, маєш мене за дурня, а то б не стромляв зопалу голови мені в пельку. Одне моє слово до Реджинальда Фрон-де-Бефа чи до Філіппа де Мальвуазена про те, що ти лаєш норманів, – і не будеш ти більше свинопасом, а гойдатимешся на котромусь із оцих дубів для постраху всім язикатим, що важаться ганити вельможне панство.

– Собако, невже ти викажеш мене? – обурився Гурт. – Адже ти сам підбив мене на такі слова.

– Викажу тебе? – перепитав блазень.– Та ні, це міг би зробити хтось мудріший, а дурень хіба розуміє аж так добре свою вигоду?.. Але тихше!.. Хто це їде? – додав він, прислухаючись до тупоту кількох коней, що саме почувся з далини.

– Яке тобі діло, – відказав Гурт, що вже зібрав свою череду й погнав її з допомогою Іклача однією з тих тінистих стежок, які ми пробували змалювати.

– Е ні, я мушу побачити вершників, – заперечив Вамба.– Може, вони їдуть із Чарівного краю і послав їх король Оберон.

– Поприщило б тобі! – гримнув свинопас.– Плетеш такі речі, коли ген за яких кілька миль лютує громовиця! Чуєш, як гуркоче? А дощ! Я ще зроду не бачив такого краплистого та прямовисного влітку! А дуби, хоч вітер і вщух, он як риплять гіллям, наче звістують бурю. Можеш корчити розумаку, коли хочеш, але зараз послухайся мене та поспішімо додому, поки не розбуялася буря, бо ніч буде страшна.

До Вамби, видно, дійшло, що Гурт каже правду, і він подався за своїм товаришем, який, піднявши з землі довгого кия, окутого на кінці залізом, уже рушив за чередою. Цей новий Евмей квапливо йшов галявиною до узлісся, підганяючи з допомогою Іклача своїх верескливих підопічних.

РОЗДІЛ II

Чернець там був, у кляшторі скарбник,
Що їздить верхи й полювать навик.
На доброго абата він би здавсь;
Своїми кіньми дуже він пишавсь.

Бряжчала збруя, де проїде він,
Немов дзвінкий у тій каплиці дзвін,
Що весь прибуток в неї мав за свій
Цей хвацький і веселий скарбовий.

Чосер

Атупіт копит усе ближчав, і, хоч як його умовляв та сварив товариш, Вамба не минав жодної нагоди зупинитись чи загаятись у дорозі: то стане й зірве з ліщинового куща кілька недостиглих горіхів, то поверне голову й задивиться на сільське дівча, що переходило стежку. Тому вершники скоро наздогнали їх.

Було тих вершників десятеро, і двоє з них – ті, котрі їхали попереду, – були, видно, якісь вельми поважні особи, а решта становили їхній почет. Суспільний стан одного з тих панів було неважко вгадати: то, безперечно, був якийсь визначний церковник. На ньому була одіж ченця-цистерціанця, одначе пошита з тканини значно дорожчої, ніж приписував статут ордену. Ряса й каптур із найтоншого фламандського сукна спадали широкими, але й досить зграбними бганками з гарної, хоча вже й трохи опасистої постаті. Як убрання не дуже виразно засвідчувало зневагу до земних розкошів, так само й обличчя мало небагато

Літературно-художнє видання

Бібліотека світової літератури для дітей
у 100 томах «СВІТОВИД» заснована 2004 року
Серія друга. Література XIX ст.

СКОТТ Вальтер
АЙВЕНГО

Роман

Для середнього шкільного віку

Переклад з англійської
Лісняка Юрія Яковича
та Лозинської Галини Гаврилівни

Післямова *Білик Наталі Дмитрівни*
Примітки *Лозинської Галини Гаврилівни*

Обкладинка *Мачинського Олексія Юрійовича*

Завідувач редакції *Д. С. Андрухів*
Редактори *П. В. Таращук, Л. В. Островська.* Художній редактор *В. І. Зайцева*
Коректор *М. З. Волович.* Комп'ютерна верстка *Л. М. Рубан, Л. Г. Шимкевич*
Комп'ютерний набір *Н. М. Крюкової*

Підписано до друку 21.09.05. Формат 60x90/16. Папір офсетний. Гарнітура dutch.
Умовн. друк. арк. 27,25. Умови, фарб.-відб. 28,0. Обл.-вид. арк. 25,57.
Тираж 5000 пр. Зам. 5-886.

Видавництво дитячої літератури «Веселка», Мельникова, 63, Київ, 04050
e-mail: veskiev@iptelecom.net.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія ДК № 29 від 31.03.2000 р.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан», Танцорова, 14, а/с 529, Тернопіль, 46008
тел. /факс (0352) 43-00-46; 25-18-09
www bogdan-books.com; publishingh budny.te.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 370 від 21.03.2001 р.

ВАТ «Поліграфкнига», 03057, Київ-57, вул. Довженка, 3.

Скотт Вальтер.

С44 Айвенго: Роман: Для серед. шк. віку / Пер. з англ. Ю. Я. Лісняка та Г. Г. Лозинської; [Післямова Н. Д. Білик; Приміт. Г. Г. Лозинської]. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005.– 435 с.– (Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах «Світовид». Серія друга. Література XIX ст.).

ISBN 966-01-0349-2 (укр., «Веселка»)
ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 966-692-570-2 (укр., «Навчальна книга – Богдан»)

Дія історичного роману «Айвенго» видатного англійського письменника Вальтера Скотта (1771–1832) відбувається в XII ст. Через 150 років після завоювання Англії норманами країну і далі роздирають гострі суперечності і нескінченні війни. Прагнення короля Річарда Левове Серце припинити ворожнечу і об'єднати країну викликає постійний спротив бунтівних феодалів. На тлі запеклої боротьби за цілісність країни розгортається романтична історія кохання доблесного лицаря Айвенго і прекрасної леді Ровени.

ББК 84.4ВЕЛ

видавництво
навчальна книга
Богдан
www.bohdan-books.com

КУПИТИ ЕЛЕКТРОННУ КНИЖКУ

КУПИТИ ПАПЕРОВУ КНИЖКУ